

GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING

NUMMER 4 | 2017

Stichting **IVMV**
INSTITUUT voor
MAATSCHAPPELIJKE
verbeelding

INHOUDSOPGAVE
nummer 4 | 2017

GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING
IVMV online magazine

INTRO

1. Heidi de Mare en Wilbert Schreurs, 'Maalstroom van de geschiedenis. Inleiding op GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING'.

COLUMN

2. Joost Pollmann, 'Het vlot van de Lampedusa. Over de handzame verpakking van een crisis'. Met een beeldbijdrage waaruit blijkt dat *Het vlot van de Medusa* als icoon voor de vluchtelingenproblematiek wordt ingezet.
3. Heidi de Mare, ['CARNATY, of de moeilijkheid van vleeskleur'](#).
4. Geerten Boogaard, 'Gelijk een vader in zijn huisgezin. Constitutionele interpretatie van oranje familieplaatjes'.

BESPIEGELING

5. Gabriël van den Brink, 'Groeten uit Portugal. De vroege opkomst van de morele *verbeelding*'.
6. Thomas van den Brink, 'The cartographic conception of a fiction? The problematic interpretation of old planning maps as historical sources'.

ESSAY

7. Merlijn Schoonenboom, 'Venus voor het volk. Waarom lang vergeten 19^e-eeuwse schilders weer bij de hedendaagse cultuur passen'.
8. Gabriël van den Brink en Heidi de Mare, 'Maatschappelijke verbeelding. Bouwstenen voor een historisch-analytische benadering'.

9. Gabriël van den Brink en Heidi de Mare, 'HIGH NOON. Exemplum in termen van ons theoretisch kader'.
10. Heidi de Mare, 'Melk, tabak en alcohol. Verschuivingen in de maatschappelijke verbeelding van gezondheid en ziekte in NL'.

REVIEW

11. Heidi de Mare, 'Tussen verledenverbeelding en ekphrasis. Twee cultuurhistorici over beeld en verbeelding'. Dubbelbespreking, P. Rietbergen (2015), *Clio's stiefzusters. Verledenverbeeldingen voorbij de geschiedwetenschap* en D. Rijser (2016), *Een telkens nieuwe Oudheid. Of: Hoe Tiberius in New Jersey belandde*.
12. Leo van Bergen, 'Op je gezondheid. Boekbespreking'. René Kahn (2016), *Op je gezondheid? Over de effecten van alcohol*.
13. Tonie van Marle, 'Terug naar de Grootte Oorlog. Boekbespreking'. Nanette Norris (ed.) (2015), *Great War Modernism. Artistic Response in the Context of War, 1914-1918*.

DOSSIER

GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING

een greep uit onze publicaties:

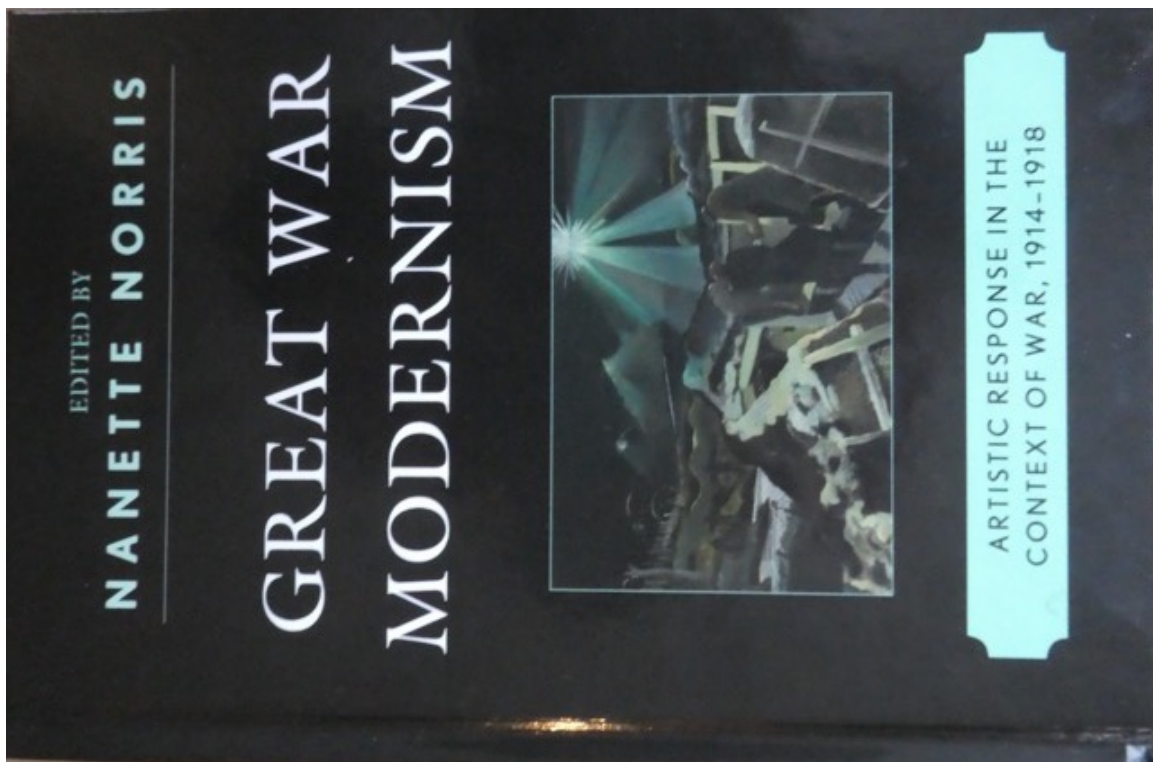
- Gabriël van den Brink (1990), 'Een andere pijp. Inleiding', bij G.J.M. van den Brink en W.Th.M. Frijhoff (red.), *De wevers en Vincent van Gogh*, Waanders uitgevers: 7-21 (pdf).
- Gabriël van de Brink (1994), 'Geschiedschrijving als geestelijke oefening. De Certeau en mijn ervaringen met historisch onderzoek' (pdf).
- Heidi de Mare (1997), '[De verbeelding onder vuur](#)'. Het realisme-debat der Nederlandse kunsthistorici', in: *Theoretische Geschiedenis*, vol. 24, no. 2: 113-137.
- Heidi de Mare (1999), '[Gedisciplineerd kijken. Van kunstgeschiedenis naar historisch formalisme](#)', in: *Kunstlicht*, Jubileumnummer, De toekomst van kunstgeschiedenis, vol. 20, no. 3-4: 14-20.
- Heidi de Mare (2000), '[Het huis, de Natuur en het vroegmoderne architectonisch kennissysteem van Simon Stevin](#)', in: J. De Jong et al. (eds.), *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, deel 51: 34-59.
- Heidi de Mare (2003a), '[Hoofdstuk 1: Bronnen en methodologie](#)', in: idem, *Het huis en de regels van het denken. Een cultuurhistorisch onderzoek naar het werk van Simon Stevin, Jacob Cats en Pieter de Hooch* (cum laude dissertatie): 21-116.
- Heidi de Mare (2003b), '[Hoofdstuk 5. Samenshikking, reflectie en speculatie](#)', in: idem, *Het huis en de regels van het denken* (cum laude dissertatie): 591-706.
- Connie Veugen (2004), '[Here be the dragons](#)'. Voorgeschiedenis en ontstaan van adventure games', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, themanummer [Games & Geschiedenis](#), vol. 7, no. 2: 77-99.
- Heidi de Mare (2005), '[Welsprekende waarschijnlijkheden](#)'. Het misplaatste moralisme in het Nederlandse documentairedebat naar aanleiding van FORD TRANSIT (2002)', in *E-view*: 1-82.
- Leo van Bergen (2006), '[Holocaust is geen mening](#)', *de Volkskrant*, 4 oktober.

- Heidi de Mare (2007a), '[Vroegmoderne verwantschap in woord en beeld. Het gebruik van Cats, De Hooch en Van Hoogstraten als historisch bronmateriaal](#)', in: P. Stokvis (red.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Bronnen en benaderingen*. Amsterdam SUN/ Boom/OU: 299-345.
- Heidi de Mare (2007b), '[Johannes Vermeer: migratie van een icoon](#)', in: J. Van Eijnatten et al. (red.), *Heiligen of helden. Opstellen voor Willem Frijhoff*, Amsterdam Bert Bakker: 198-214. **Translation:** '[Johannes Vermeer: migration of an icon](#)'.
- Wilbert Schreurs (2008), 'Huisje, boompje, beestje. Hoe denken reclamemakers zelf over hun "genderstereotiepe" reclame? Zouden ze het een volgende keer anders doen?', in: *Adformatie* 41, 9 oktober: 46-49 ([pdf](#)).
- Olaf Tans (2009), 'De fictie van de constitutie. Over de maatschappelijke functie van ontwerp-denken', in: *Recht der Werkelijkheid*, vol. 30, no. 1: 12-26 ([pdf](#)).
- Heidi de Mare (2009), '[Ars sine scientia nihil est. De kunst van interdisciplinair onderzoek](#)', in: *Kunstlicht*, Jubileumnummer Kunstgeschiedenis & Interdisciplinariteit, vol. 30, no. 3-4: 90-99. **Translation:** [Ars Sine Scientia Nihil Est. The Art of Interdisciplinary Research](#)'.
- Leo van Bergen (2009), '[Medische Polemologie en Ideologie: drijfveren en oogkleppen](#)', *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, September: 173-179.
- Leo van Bergen (2010a), '[De geschiedenis herhaalt zich \(niet\)](#). Een gedachtegang over pandemiebestrijding, wetenschappelijke waarheid en maatschappelijke beeldvorming', *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, no. 63 (september): 145-148.
- Leo van Bergen (2010b), '[Vrije mening is schot uit de heup](#)', *de Volkskrant*, 26 oktober.
- Leo van Bergen, Heidi de Mare and Frans J. Meijman (2010), '[From Goya to Afghanistan](#). An essay on the ratio and ethics of medical war pictures', in: *Medicine, Conflict & Survival*, vol. 26, no. 2: 124-144.
- Gawie Keyser en Heidi de Mare (2010), '[De lakmoesproef van de moderne beschaving. Goed en Kwaad in virusfilms](#)', in: A. Oderwald et al. (red.), *Besmet* (Literatuur & geneeskunde, De Tijdstroom Utrecht): 99-108.
- Leo van Bergen (2011), '[De snelle opkomst en gestage ondergang van het vak medische geschiedenis aan de Vrije Universiteit](#)'.
- Heidi de Mare (2012), '[Vindplaats van het huiselijk leven. Het kamergezicht in de Hollandse Gouden eeuw](#)', in: *Historisch Tijdschrift Holland*, no. 3: 110-118.
- Heidi de Mare (2013), '[Hoe de historische verbeelding maatschappelijk vorm krijgt](#)'. Bespreking M. Kleppe (2013), *Canonieke icoonfoto's. De rol van (pers)foto's in de Nederlandse geschiedschrijving*, in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, Jrg. 16, no. 2: 77-80.
- Connie Veugen (2014), '[Using Games to Mediate History](#)', in: L. Egberts and K. Bosma (eds.), *Companion to European Heritage Revivals*: 97-111.
- Heidi de Mare (2014), '[Beeldopvattingen in Nederland. Een kleine genealogie van het Europese beeldbegrip](#)' [kader 1], in: *IVMV online magazine 2014* | 2 [HET BEELD VAN MOSLIMS IN NL](#).

- Heidi de Mare (2015a), '[Waar is de verbeelding gebleven?](#)', in: M. van Hulst & Th. Jansen (red.) (2015), *Onder de motorkap van de modernisering. Essays voor Gabriël van den Brink*: 183-191.CHECK
- Heidi de Mare (2015b), '[Nadenken over het beeld](#)'. Bespreking Joan B. Vert (2014), *De kunst van het afbeelden. Een overzicht van de visuele taal*, in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*.
- Heidi de Mare (2016), Book review [H. Bredekamp et al. \(eds.\) \(2015\), *The Technical Image. A History of Styles in Scientific Imagery*](#), in: *Journal of Design History*, vol. 29, no. 1: 93-95.
- Heidi de Mare en Sterre Sprenger van *De Correspondent* (2016), Een gedachtewisseling ([pdf](#)).
- Heidi de Mare (2017), 'Gezelschapsspel of monsterverbond? Herkomst en rol van het romantisch-moderne kunstbegrip', dubbelbespreking A. Heumakers (2015), *De esthetische revolutie. Hoe Verlichting en Romantiek de Kunst uitvonden* en P.J. Steenhuis en R. Gude (2015), *Door het beeld, door het woord* (2015) in: [Tijdschrift voor Mediageschiedenis](#), no. 1.

TERUG NAAR DE *GROOTE OORLOG*

In de essaybundel *Great War Modernism, Artistic Response in the Context of War, 1914-1918*, wordt het werk van een aantal schrijvers en één 'war artist' behandeld in de context van het Modernisme, een avant-gardistische stroming die grofweg het tijdperk van 1890 tot 1945 bestrijkt.

Boekbespreking

[Tonie van Marle](#)

Recentelijk wordt binnen de Modernist Studies Association de Eerste Wereldoorlog nauwelijks nog als referentiepunt gebruikt. De huidige (literaire) critici kennen aan het Modernisme niet langer de eenduidige definitie toe, zoals geformuleerd door Wyndham Lewis as 'the Men of 1914', met zijn puur masculiene bias, of Ezra Pounds 'Make it New'. In *Great War Modernism* ligt de nadruk vooral op de breuk die de Groote Oorlog heeft veroorzaakt in de sociale verhoudingen en de literaire en kunstzinnige uitingen van een nieuwe tijd. Zo keren de auteurs opnieuw terug naar een aantal canonieke werken die in verschillende opzichten direct door deze oorlog beïnvloed zijn en die mede het Modernisme hebben gedefinieerd. Deze definitie omvat een aantal constanten zoals

fragmentatie, transnationaliteit, anti-realisme, experimenteel, revolutionair, abstract en 'Imagistic'.

De bundel is opgedeeld in drie secties, waarbij soms de reden van het categoriseren van auteurs onder een specifiek thema niet even overtuigend is. Zo omvat sectie I, 'Noncombatant Responses – Nostalgia, Legacies, and Recuperations', naast war artist Paul Nash, de schrijvers Marinetti, de 'Southern Agrarians', Ford Madox Ford en Henry Green. Van hen is alleen de laatste, geboren in 1905, een werkelijke 'niet-strijder'. In zijn autobiografie *Pack My Back*, uit 1940, maakt hij het de verantwoordelijkheid van de niet-strijder om de herinnering aan de oorlog hoog te houden door middel van een eigen soort getuigenverslag. Dit moet dienen om een aanvulling te zijn op het dominante nationale verhaal dat geen ruimte biedt aan andere verhalen, de verhalen – nostalgisch of niet – van de oud-strijders.

Sectie II, 'High Modernists and the Shock of War', behandelt het werk van Virginia Woolf, Hilda Doolittle, D.H. Lawrence en Ernest Hemingway. Lawrence zou echter evenzeer als 'niet-strijder' aangemerkt kunnen worden, samen met Virginia Woolf en Hilda Doolittle. 'High Modernism' geldt als een intellectuele literaire 'high-brow' stroming die zich duidelijk distantieert van de 'lage massacultuur'. Het is vreemd dat juist Hemingway, wiens werk zich niet laat lezen als 'elite literatuur' in deze sectie is opgenomen, terwijl de complex geachte dichters Isaac Rosenberg en David Jones zijn opgenomen in sectie III, 'Soldiers and Soldiering', samen met John Dos Passos en een anonieme Duitse deserteur.

Taalontwrichting

Isaac Rosenbergs oorlogsgedichten worden in vergelijking met Owen en Sassoon vaak beschouwd als te weinig realistisch om de titel van 'war poetry' te verdienen. Een close reading van Rosenbergs 'Daughters of War' en 'Dead Man's Dump' laat zien dat zij zowel gegroundvest zijn in een laat 19de-eeuwse Romantische traditie, als in een radicale Modernistische. Ambigue syntax en punctuatie en verwijzingen naar bijvoorbeeld Hebreeuwse teksten, Griekse mythologie of obscure Amerikaanse dichters maken dat zijn werk, zoals hij zelf schreef in 1916, zowel 'understandable and still ungraspable' is (172).

Dat laatste geldt ook voor David Jones die met zijn pas in 1937 verschenen *In Parenthesis* zijn ervaringen in het 15de Bataljon van de Royal Welsh Fusiliers presenteerde. Zijn lange gedicht, afgewisseld met proza, is een poging om het ontwrichtende effect van de oorlog op taal en samenleving te vangen. Het is het verlies van onschuld, dat wordt ervaren als een verraad door de samenleving en het verlies van het zelf, dat ervaren wordt als een tekortkoming van de geest om de realiteit van de oorlog te begrijpen. De traditie van Welshe mythes, het Chanson de Roland of de katholieke liturgie wordt aangewend om een eigen ethiek te verwoorden. Op deze manier wordt voorkomen dat de tekst door de 'meaning-robbing power of war' (213) toegeëigend wordt.

Dislocatie en fragmentatie

Het anoniem geschreven *A German Deserter's War Experience* introduceert het concept van dislocatie en transnationaliteit. Als deserteur ontdekt de schrijver zich van een nationale identiteit omdat hij de oorlog niet ervoer als *zijn* oorlog. Als zovelen met hem op de slagvelden dreigde hij zijn identiteit en waardigheid op te moeten offeren voor een oppermachtige militaire bureaucratie die zijn soldaten stelselmatig vernedert en in het ongewisse laat over de stand van zaken. Hij verwerpt de mythische waarden van heldendom en eer voor het vaderland. De deserteur eindigt zijn memoires als een pacifistische socialist, aanhanger van een over de nationale grenzen heen reikende ideologie.

Het concept van fragmentatie in de Modernistische literatuur uit zich het sterkst in 'the struggle each man has against the military organization' (185), die resulteert in het verlies van individualiteit. In John Dos Passos' *Three Soldiers* strijden de drie protagonisten voor het behoud ervan tijdens de momenten van 'retreat'. Zij vluchten in de droomwereld van film en theater, waarin zij niet langer onderworpen dienstplichtigen zijn. Ze zijn toeschouwers geworden, die vanuit een 'spectatorial attitude' een houding van 'imaginary omnipotence' (187) aan kunnen nemen.

Buiten het strijdgewoel

D. H. Lawrence werd niet blootgesteld aan deze oorlogsverschrikkingen. Toch kan ook zijn roman *Women in Love* geanalyseerd worden in het licht van de oorlog, door de twee versies ervan te vergelijken. De eerste versie stamt uit 1916 en bevat herkenbare verwijzingen naar de oorlog. 'It's a long way to Tipperary', gezongen door Ursula, of Birkins uitspraak 'All is not lost, because many are lost' zouden door lezers direct met de oorlog in verband zijn gebracht. In de uiteindelijke versie van 1921 zijn al dit soort verwijzingen geschrapt, want de gewelddadige persoonlijke relaties in de roman zouden niet langer de 'horrors of hell, [maar] the inextinguishable horrors of our own time' (123) tot onderwerp hebben. Het is niet de oorlog zelf, maar het effect ervan de samenleving die de nieuwe tijd onherroepelijk tot een gruwel maken.

Messiaans moment

De effecten van de Eerste Wereldoorlog worden in Virginia Woolfs *To the Lighthouse* (1927) behandeld vanuit het perspectief van de vrouwelijke protagonisten. De politiek geëngageerde Woolf behandelt in haar roman de wijze waarop het leven van vrouwen in dienst staat van een patriarchale politiek. Mrs. Ramsay vertegenwoordigt het mannelijke establishment door het verdedigen van de instituties van 'Empire', huwelijk en noblesse oblige, handelsbelangen en politieke overheersing van de kolonies. Na haar dood stort het huis figuurlijk in en de daaropvolgende chaos creëert de ruimte waarin zowel Mr Ramsay als Lily Brescoe hun beider traditionele genderrollen kunnen laten varen, wat leidt tot een niet eerder ervaren harmonie tussen de seksen. Het is het moment van rechtvaardigheid, het messiaanse moment: 'World War I has a messianic function in that it reconfigures the old prewar, premodernist, imperial order, and it does so through a function Agamben calls the disactivation of power' (93).

'Messiaans' is ook van toepassing op Hilda Doolittles biografische memoires *The Gift* (1960), geschreven tijdens de nachtelijke luchtaanvallen op Londen in '41-'43. De memoires waren een middel om de gevaren en verschrikkingen van deze oorlog te lijf te gaan door kracht te putten uit haar Moravische opvoeding in Pennsylvania en de mystieke onderstroom ervan nieuw leven in te blazen.¹ Uit haar correspondentie blijkt dat Doolittle al tijdens de Eerste Wereldoorlog terugkeerde naar deze vrijwel teloorgegangene traditie. Ze zocht naar de ultieme ervaring die haar creativiteit zou voeden, met name in haar Imagistische poëzie. Haar queeste maakte haar 'a "race" apart, the child of people come from the stars, with special gifts and insights, an inherently andogynous nature' (109). De ziel moest wakker geschud worden door (seksuele) passie, liefde en opoffering, een spirituele verlossing. Haar poëzie was dan ook een 'swirl of ideas coming up against the containment of a hard and brutal experience [that] was seminal to the historical movement we call modernism' (103).

Verval van waarden

Ernest Hemingway, op zijn beurt, zocht in zijn *The Sun also Rises* naar een journalistiek idioom dat uitdrukking kon geven aan het totale verval van traditionele waarden zoals ervaren door zijn hoofdpersoon Jack Barnes. Tegenover de Nietzscheaanse Apollonische structuren en ficties als kerk en natie, plaatst hij de Dionysische chaos van het stierengevecht in Pamplona als metafoor voor de oorlog. Het abstracte vooroorlogse geloofssysteem wordt uiteindelijk vervangen door het materiële, niet-emotionele systeem van kapitaal en consumentisme.

De pastorale fictie

De dichters uit het zuiden van Amerika, bekend onder naam van de Agrarians, gaven als veteranen in hun werk uitdrukking aan de angst van de mens als slechts een verlengstuk van een geïndustrialiseerde wereld, zoals zij als soldaten slechts onderdeel van de oorlogsmachinerie waren geweest. Rechtvaardigheid, patriottisme, nationalisme waren illusies gebleken. Deze dichters hoopten het opkomende tij van de industrialisatie van hun pastorale landschap te keren. Deze pastorale was niet meer dan een fictie die de traditionele conservatieve cultuur van het zuiden van Amerika idealiseerde tegenover een vermeend dystopia in het geïndustrialiseerde noorden van het land.

Ford Madox Fords werk verhoudt zich eveneens tot het pastorale (Engelse) landschap als remedie tegen het oorlogstrauma en als sjabloon voor een nationale identiteit. Maar Ford ironiseert deze mogelijkheid en laat zien hoe de oorlog geleid heeft tot wantrouwen in de idyllische pastorale en dat alleen de natuur zelf – met name het werk op het land – een setting kan zijn voor persoonlijke reconstructie en een belofte inhoudt van de opbouw van een nieuwe natie.

¹ In de 18de eeuw werd een nederzetting van de oorspronkelijk Boheemse Moravische Broederschap of Hershutters gesticht in Bethlehem Pennsylvania, VS. Het is een evangelische gemeente die veel waarde hecht aan piëteit, opvoeding en naasten hulp en ook een sterk mystieke kant kende.

Nieuwe visuele praktijk

Slechts een van de essays in deze bundel verhoudt zich tot de beeldende kunsten. Die eer valt Paul Nash's '[We Are Making a New World](#)' (1918) ten deel, een schilderij dat de veranderingen toont in de representatie van het landschap. Het toont de verschuiving in de rol en de functie van de schilderkunst als een medium voor historisch representatie en een 'herleving' van het beeld van de dood in de moderne tijd. Kortom een grote stap verwijderd van de relatie van de mens tot de natuur zoals in de Post-Romantiek.² Nash ervoer het leven in de loopgraven als niet geheel ontdaan van een esthetische ervaring en zelfs als iets wonderbaarlijks. De natuur wordt door de oorlog op de proef gesteld en verandert in een 'menselijk' landschap. Opvallend is dat de mens in Nash's werk vrijwel afwezig is, terwijl de effecten van het menselijk handelen overal zichtbaar zijn in het landschap. Nash's werk kan dan ook niet worden opgevat als slechts een kritiek op de geïndustrialiseerde wijze van oorlog voeren; zijn visuele praktijk verbindt zich ook met de verwerping door de Modernisten van het idee van vooruitgang dat aan de Europese cultuur ten grondslag had gelegen. De Eerste Wereldoorlog als 'oertrauma' en eindpunt van het verlichtingsdenken.

De verschillende essays in deze bundel zijn alle specifiek gericht op de individuele schrijver/kunstenaar en behalve het globale thema van de invloed van de Eerste Wereldoorlog ontstaan er nauwelijks overtuigend samenhangende thema's. Bovendien omvatten de secties romans, gedichten en egodocumenten, die elk beantwoorden aan verschillende literaire en interpretatieve criteria. De drie secties zijn dan ook een procrustesbed, hoewel de verschillende bijdragen lezenswaardig zijn en de lezer aanzetten tot het opnieuw ter hand nemen van vertrouwde literatuur.

Great War Modernism, *Artistic Response in the Context of War, 1914-1918*, edited by Nanette Norris, Maryland: Fairleigh Dickinson University Press, 2016.

² Post-romantici putten inspiratie uit de natuur als reactie op de moderne gemachinaliseerde wereld eind 19de eeuw.